

УДК 347.5
DOI [https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i3\(32\).597](https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i3(32).597)

Т. Я. Рим
orcid.org/0000-0002-0172-7055
кандидат юридичних наук, суддя
Господарського суду Львівської області

ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ УЧАСНИКІВ ІНВЕСТИЦІЙНИХ ВІДНОСИН У БУДІВНИЦТВІ: ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

Вступ. Будь-яка норма права регулюючого характеру втрачає свій зміст без можливості вжиття примусових заходів у разі її порушення, внаслідок чого настають негативні наслідки для порушника. При цьому такі заходи спрямовані насамперед на захист цивільних прав та інтересів потерпілих. Не є винятком і сфера інвестиційної діяльності в будівництві, яка, акумулюючи в собі норми, притаманні різноманітним галузям права, передбачає широкий спектр заходів, за допомогою яких учасники цих відносин здатні ефективно себе захистити.

Ступінь дослідження. Питання цивільно-правової відповідальності викликає постійний інтерес у науковому співтоваристві. Зазначене зумовлене постійною затребуваністю дослідження цього інституту у зв'язку з постійною зміною як цивільного законодавства, так і механізмів регулювання суспільних відносин. До питання аналізу майнової відповідальності зверталися І.О. Дзера, І.С. Канзафарова, О.О. Кот, Н.С. Кузнецова, Р.А. Майданик, І.В. Спасибо-Фатеєва, С.О. Сліпченко та інші.

Метою статті є дослідження загальнотеоретичних аспектів цивільно-правової відповідальності в інвестиційній сфері будівництва.

Виклад основного матеріалу. Підставою виникнення цивільно-правової відповідальності є невиконання або неналежне виконання інвестиційного договору. Особливість інвестиційних відносин зумовлена багатовекторністю договірних відносин в інвестиційній сфері будівництва. Специфіка договірних відносин полягає в акценті на кінцевому результаті інвестиційної діяльності – введення в експлуатацію завершеного будівництвом об'єкта.

Порушення умов інвестиційного договору та імперативних приписів законодавства є підставою виникнення охоронного правовідношення, в рамках якого здійснюється захист порушених прав учасників інвестиційної діяльності. При цьому, як зазначає Є.О. Харитонов, у разі недотримання приписів норм цивільного права відбувається одночасно і порушення об'єктивного (позитивного) права, і порушення цивільного права суб'єктивного [1, с. 176].

У разі порушення суб'єктивних інвестиційних прав нормативні приписи спрямовують свій ре-

гуляторний вплив на їх захист із застосуванням цивільно-правових способів як передбачених законодавством, так і застосовуваних на власний розсуд сторін, якщо вони не суперечать закону.

У науці цивільного права декларуються різні підходи до розуміння поняття «захист суб'єктивних цивільних прав». Із загальнотеоретичного погляду право на судовий захист може визначатися як юридична можливість, що стосується елементів суб'єктивного права особи, а в процесуальному сенсі – як певна передбачена законом процедура звернення до суду [2, с. 77].

І.О. Дзера визначає цивільно-правовий захист як систему активних заходів, які застосовуються суб'єктом цивільного права, компетентними державними та іншими органами, спрямовану на усунення порушень цивільного права та інтересу покладенням виконання обов'язку з поновлення порушеного права на користь потерпілого [3, с. 159].

На думку Я.В. П'янової, спосіб захисту полягає в системі визначених чи дозволених законом дій суб'єктів захисту (управлінських осіб та/або юрисдикційних органів) та матеріально-правового юридичного ефекту цих дій (тобто виникнення, зміни чи припинення відповідних прав чи обов'язків), яка дає можливість тим чи іншим чином попередити, усунути чи компенсувати наслідки порушення, невизнання або оспорення суб'єктивного права або охоронюваного законом інтересу [4, с. 9].

Спосіб захисту передбачає певні умови його пред'явлення (диспозиція норми матеріального права) та вказівки на вимогу (приміром, повернути річ, стягнути грошову суму). З умовами застосування способів захисту пов'язане питання про їх належність, іншими словами, відповідність правовій ситуації, що має місце [5, с. 118].

У зв'язку з цим захист може бути визначений як юридична діяльність, спрямована на усунення перешкод на шляху здійснення суб'єктами своїх прав та припинення правопорушення, відновлення положення, що існувало до правопорушення [6, с. 17].

Охорона в цьому сенсі спрямована на забезпечення реалізації цивільних прав і стимулювання учасників цивільних правовідносин до правомір-

ної поведінки шляхом можливості застосування засобів цивільно-правового примусу. Цивільно-правова охорона в попереджувальному аспекті характеризує превентивну функцію цивільного права [7, с. 12].

На елемент державного примусу як складової частини захисного механізму звертає увагу З.В. Ромовська, вважаючи, що захистом є застосування міри державного примусу до особи, яка порушила чуже право або чужий інтерес [8, с. 39].

Як бачимо, категорія «інтерес» прирівнюється в охоронних правовідносинах до суб'єктивного права. На таких позиціях базується рішення Конституційного Суду України від 1 грудня 2004 року у справі щодо офіційного тлумачення окремих положень частини першої ст. 4 Цивільного процесуального кодексу України [9].

Охоронюваний законом інтерес І.В. Венедіктова трактує як усвідомлену суб'єктом права вимогу отримати певне (нематеріальне) благо або змінити свій правовий статус, мотивуючи суб'єктів права здійснювати конкретні дії або, навпаки, утримуватися від них, які знаходяться в правовому полі, забезпечені в реалізації підтримкою держави і проявляються у формі дозволів, що представлені в конкретному правовідношенні. Охоронюваний законом інтерес може бути як закріплений у суб'єктивному праві, так і не встановлений в ньому. Однак відсутність трансформації у суб'єктивне право не означає відсутність охорони або захисту існуючого інтересу або його захисту юридичними способами і засобами. Ознакою, що виділяє незакріплений у суб'єктивному праві інтерес від самого суб'єктивного права, є відсутність вимоги зі сторони іншої особи щодо здійснення певних дій з можливим застосуванням примусу до конкретної поведінки з боку держави [10, с. 137].

Це загалом відповідає тезі, що правове регулювання будь-яких суспільних відносин, яке пов'язане з процесом трансформації правових приписів у площину фактичних суспільних відносин, передбачає, що кожне суб'єктивне право в разі його порушення гарантовано забезпечується можливістю його примусового відновлення або захисту [11, с. 100].

Саме з моменту трансформації абстрактної можливості захисту як правомочності суб'єктивного корпоративного права на реальні дії щодо виконання юридичного обов'язку зобов'язаною стороною з метою відновлення уже порушеного права чи інтересу, припинення дій, які порушують ці право чи інтерес або ж створюють реальну загрозу такого порушення, усунення негативних наслідків порушення, право на захист стає самостійним, суб'єктивним правом, яке існує в межах охоронного правовідношення [12, с. 9].

Суб'єктивне право – не самоціль, а лише засіб для реалізації законних інтересів його володіль-

ця. Принцип недоторканності суб'єктивних цивільних прав захищає не самі ці права, а законні інтереси їх носія, задоволенню яких ці права служать. Якщо суб'єктивне цивільне право не є метою і розуміється як засіб, то жодне суб'єктивне право не може бути безмежним у своєму здійсненні [13, с. 150].

Під порушенням права потрібно розуміти такий стан суб'єктивного цивільного права, за якого воно зазнало протиправного впливу з боку правопорушника, внаслідок чого суб'єктивне право неможливо реалізувати. Порушення права пов'язане з позбавленням його носія можливості здійснити своє право повністю або частково.

Залежно від виду порушення будуть застосовуватися відповідні способи захисту. Невизнання права пов'язане із запереченням його належності у цілому або у певній частині уповноваженій особі, внаслідок чого остання позбавляється можливості реалізувати суб'єктивне цивільне право. Оспорювання полягає у виникненні спору між учасниками інвестиційних відносин щодо належності певного суб'єктивного права конкретній особі. Оспорювання як вид порушення повинне стосуватися конкретизованого об'єкта цивільного правовідношення.

При цьому в літературі підкреслюється можливість звернення за захистом ще не порушеного права, однак між сторонами виникли сумніви стосовно існування чи дійсності між ними відносин, які тягнуть правові наслідки. Мета такого захисту – усунути сумніви щодо існування правовідносин [14, с. 145].

На наш погляд, у такому разі йдеться не про існування правовідношення, а визнання наявного суб'єктивного цивільного права конкретній особі. Підставою виникнення охоронного правовідношення все ж є порушення суб'єктивного цивільного права. В іншому разі необхідно встановлювати обставину, яка є юридичним фактом для виникнення, зміни або припинення правовідносин. Адже охоронні відносини мають місце у разі порушення суб'єктивних цивільних прав, у тому числі в інвестиційній сфері. У рамках охоронного правовідношення здійснюється застосування заходів цивільної відповідальності і передбачених законодавством та домовленістю сторін способів захисту. Метою охоронного правовідношення є досягнення інвестиційної мети, тобто задоволення інтересу інвестора.

Перелічені порушення мають місце, як правило, у відносинах, які виникають на підставі договору. Порушення договірних зобов'язань характеризуються такими категоріями, як невиконання або неналежне виконання обов'язку. Останнє має велике значення для інвестиційних відносин у будівництві, які базуються на інвестиційному договорі.

Під неналежним виконанням розуміється такий вид порушення зобов'язання, за якого боржник взагалі не вчиняє жодних дій, які він зобов'язаний був вчинити за змістом зобов'язання, або вчинив дії, від яких він зобов'язаний утримуватися (якщо предметом зобов'язання є утримання від вчинення певних дій). Інвестиційним відносинам такий предмет договірних стосунків не властивий.

Під неналежним виконанням розуміється такий вид порушення зобов'язання, за якого вчинення боржником дій, спрямованих на виконання договірного зобов'язання, не призвело до його належного виконання у зв'язку з наявною невідповідністю таких дій принаймні одному з елементів виконання зобов'язання (зокрема, щодо строку, предмета, способу, місця виконання тощо). Неналежність виконання рівною мірою може стосуватися будь-яких з елементів виконання зобов'язання, зокрема, обсягу його характеристик, тому критерієм розмежування невиконання і неналежного виконання має бути саме вчинення боржником неналежних дій, спрямованих на виконання договірного зобов'язання, незалежно від обсягу таких дій [15, с. 9].

Особливістю договірних відносин в інвестиційній сфері будівництва є наявність різних видів договорів, що опосередковують спорудження і введення в дію інвестиційного проєкту. Неналежне виконання або невиконання своїх договірних зобов'язань одним з учасників інвестиційних відносин може мати наслідком порушення суб'єктивних цивільних прав інших суб'єктів. Однак застосувати заходи впливу у вигляді цивільно-правових способів захисту вони не можуть, оскільки не перебувають у договірних відносинах з порушниками. Наведене ще раз підтверджує висновок щодо необхідності узгодженості договірного механізму інвестиційного процесу з акцентом на досягнення кінцевого результату – введення в експлуатацію будівельного об'єкта.

Право на захист включається до змісту суб'єктивного права, а характер самої вимоги про захист права визначається характером порушеного матеріального права, зміст і призначення якого в основному визначає і спосіб його захисту. Суб'єктивне право кредитора в договірному зобов'язанні включає в себе як право вимоги до боржника як зобов'язаної особи, так і право вибрати певний спосіб захисту на випадок можливого порушення боржником зобов'язання, у тому числі шляхом встановлення певного виду забезпечення виконання зобов'язання. Системний підхід до питань захисту цивільних прав, що включає способи захисту як матеріально-правові заходи, які виступають метою, і результатом захисту, яких добивається суб'єкт захисту, розраховуючи, що таким чином припинить порушення своїх прав та відшкодує понесені збитки, які виникли у зв'язку з

порушенням, або іншим чином згладить негативні наслідки порушення, і засоби захисту як активні заходи, а саме дії, у тому числі процесуальні, які мають бути здійснені уповноваженою особою для встановлення та реалізації способів захисту [16, с. 16–17].

Норма права формує відповідну модель поведінки суб'єкта конкретного правовідношення [17, с. 460]. Якщо конкретна фактична поведінка особи не відповідає приписам положень інвестиційного договору та закону, можна стверджувати про порушення регулятивного правовідношення. Останнє є підставою реагування за допомогою цивільно-правових способів з метою відновлення становища, яке було до порушення. Іншими словами, йдеться про повернення поведінкових параметрів до еквівалентних компенсаційно-відновлювальних наслідків.

Захист суб'єктивних цивільних прав у рамках механізму цивільно-правового регулювання пов'язаний з іншими стадіями нерозривними системними зв'язками. У всіх випадках надання правила поведінки загальнообов'язкового характеру законодавець передбачає наявність способів приведення фактичної поведінки зобов'язаної особи до відповідної моделі.

Захист суб'єктивних цивільних прав посідає важливе місце в механізмі правового регулювання і реалізується в межах стадії застосування права. Особливостями захисту суб'єктивних прав у механізмі правового регулювання слід визнати специфічні юридичні факти, з настанням яких виникає можливість захисту та реалізація захисту суб'єктивного права через належні способи захисту. Основним завданням захисту суб'єктивних цивільних прав є саме подолання перешкод, які створюються уповноваженій особі на шляху здійснення свого права, через забезпечення виконання зобов'язаною особою покладених на неї зобов'язань. Важливим є те, що захист суб'єктивного цивільного права завжди реалізується в певному способі захисту [18, с. 15].

Для захисту учасників інвестиційної діяльності можна використовувати цивільно-правові способи захисту, передбачені цивільним законодавством, а також засоби, погоджені сторонами інвестиційних договорів, які не суперечать закону.

Способи захисту, встановлені цивільним законодавством, є актуальними для захисту прав учасників інвестиційних відносин. Водночас необхідно враховувати особливості інвестиційних відносин у будівництві.

Правове регулювання має конкретний характер, оскільки завжди пов'язане з реальними відносинами, спрямоване на задоволення законних інтересів суб'єктів права та здійснюється за допомогою правових засобів, які забезпечують його

ефективність. Правове регулювання реалізується через механізми – систему правових засобів і форм, а саме норми права, правовідносини, акти реалізації та застосування норм права тощо. Воно являє собою державно-владний вплив за допомогою правових засобів з метою впорядкування суспільних відносин (у тому числі інвестиційних у сфері будівництва), їх охорони та розвитку.

В інвестиційному законодавстві проявляються засади оптимального співвідношення нормативної та договірної відповідальності за порушення суб'єктивних цивільних прав. У разі порушення регулятивних правовідносин, змістом яких є суб'єктивні цивільні права в інвестиційній сфері, виникають охоронні правовідносини, в рамках яких здійснюється захист цих прав шляхом застосування відповідних способів захисту.

Порушення положень інвестиційного законодавства та договірних умов має наслідком негативні наслідки для учасника інвестиційної діяльності. При цьому треба враховувати, що інвестиційні відносини мають триваючий характер.

У разі порушення регулятивних правовідносин, змістом яких є позитивні цивільні права та обов'язки, вони трансформуються в охоронні правовідносини, у межах яких має здійснюватися відновлення або захист порушених прав шляхом застосування міри цивільно-правової відповідальності [19, с. 169].

Застосування цивільно-правових способів захисту пов'язується саме з правопорушенням. Аналіз поняття «способи захисту цивільних прав», а також їх переліку, передбаченого ст. 16 ЦК України, дає підстави для обґрунтування позиції в літературі, що існує певне співвідношення між мірами (заходами) відповідальності й способами захисту цивільних прав.

По-перше, і міри відповідальності, і способи захисту треба розглядати як певні правові засоби, юридичні інструменти впливу на відповідні суспільні відносини. По-друге, і міри відповідальності, і способи захисту спрямовані на локалізацію наслідків порушення прав. Однак, якщо спільною ознакою обох цих правових засобів є чітко окреслена правозахисна мета, способи захисту за своїм обсягом є ширшим поняттям, оскільки вони передбачають не тільки відновлення порушеного права або компенсації втрат, а й попередження, прискання та усунення порушення цивільного права. По-третє, з огляду на попередній висновок перелік засобів захисту цивільних прав є ширшим за передбачені законом заходи відповідальності [20, с. 19].

Висновки. Під порушенням права в інвестиційній сфері будівництва потрібно розуміти такий стан суб'єктивного цивільного права, за якого воно зазнало протиправного впливу зі сторони правопорушника, внаслідок чого суб'єктивне пра-

во неможливо реалізувати або існують перешкоди юридичного характеру в його здійсненні.

Особливістю договірних відносин в інвестиційній сфері будівництва є наявність різних видів договорів, що опосередковують спорудження і введення в експлуатацію інвестиційного об'єкта. Неналежне виконання або невиконання своїх договірних обов'язків одним з учасників інвестиційних відносин може мати наслідком порушення суб'єктивних прав інших суб'єктів. Однак застосувати заходи впливу у вигляді цивільно-правових способів захисту вони не можуть, оскільки не перебувають у безпосередніх, прямих договірних відносинах з порушниками. Наведене підтверджує висновок щодо необхідності узгодження договірного механізму інвестиційного процесу з акцентом на досягнення кінцевого результату – введення в експлуатацію інвестиційного об'єкта.

Література

1. Харитонов Є.О. Нариси теорії цивілістики (поняття та концепти) : монографія. Одеса : Фенікс, 2008. 464 с.
2. Атаманчук І.В. Право на судовий захист цивільних прав та інтересів у світлі європейських стандартів. *Цивільне право України: нові виклики і перспективи розвитку* : матеріали XVIII міжн. наук.-практ. конф., присвяч. 98-й річниці з дня народж. д.ю.н., проф. В.П. Маслова, Харків, 28 лют. 2020 р. Харків : Право, 2020. С. 75–78.
3. Дзера И.А. Защита гражданских прав по Гражданскому кодексу Украины. *Альманах цивилистики* : сборник статей. Выпуск первый. Киев : Правова єдність, 2008. С. 149–159.
4. П'янова Я.В. Судовий захист майнових цивільних прав : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Харків, 2009. 20 с.
5. Ус М.Н. Правові наслідки обрання неналежного способу захисту. *Цивільне право України: нові виклики і перспективи розвитку* : матеріали XVIII міжн. наук.-практ. конф., присвяч. 98-й річниці з дня народж. д.ю.н., проф. В.П. Маслова, Харків, 28 лют. 2020 р. Харків : Право, 2020. С. 118–121.
6. Притика Ю.Д. Поняття і диференціація способів захисту цивільних прав та інтересів. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. Київ, 2004. Вип. 60–62. С. 15–19.
7. Кархалев Д.Н. Охранительное гражданское правоотношение. Москва : Статут, 2009. 332 с.
8. Ромовська З.В. Сімейний кодекс України : науково-практичний коментар. Київ : Правова єдність, 2009. 428 с.
9. Рішення Конституційного Суду України у справі щодо офіційного тлумачення окремих положень частини першої статті 4 Цивільного процесуального кодексу України (справа про охоронюваний законом інтерес) від 01.12.2004 № 18-рп/2004. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v018p710-04#Text> (дата звернення: 02.03.2020).
10. Венедиктова И.В. Охраняемый законом интерес в гражданском праве : монография. Харьков : Точка, 2012. 508 с.
11. Кузнецова Н.С. Цивільно-правова відповідальність і захист цивільних прав. *Вісник Київського*

національного університету імені Тараса Шевченка. *Юридичні науки*. Київ, 2009. Вип. 81. С. 100–106.

12. Богущ М.І. Захист прав та інтересів суб'єктів корпоративних правовідносин : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2018, 21 с.

13. Жорнокуй Ю.М. Викуп-витіснення (squeeze out) та добровільний викуп акцій: питання правозастосування. *Цивільне право України: нові виклики і перспективи розвитку* : матеріали XVIII міжн. наук.-практ. конф., присвяч. 98-й річниці з дня народж. д.ю.н., проф. В.П. Маслова, Харків, 28 лют. 2020 р. Харків : Право, 2020. С. 148–157.

14. Сенік С.В., Лемик Р.Я. Цивільно-процесуальне право : навчальний посібник. Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2010. 423 с.

15. Гришко О.С. Порушення договірних зобов'язань: поняття, види, правові наслідки : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2014. 20 с.

16. Пучковська І.Й. Теоретичні проблеми забезпечення зобов'язань : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.03. Харків, 2018. 42 с.

17. Голубева Н.Ю. Зобов'язання в цивільному праві України: методологічні засади правового регулювання : монографія. Одеса : Фенікс, 2013. 642 с.

18. Кот О.О. Проблеми здійснення та захисту суб'єктивних цивільних прав : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2017. 36 с.

19. Канзафарова І.С. Теорія цивільно-правової відповідальності : монографія. Одеса : Астропринт, 2006. 264 с.

20. Відповідальність у приватному праві : монографія / І. Безклубий, Н. Кузнецова, Р. Майданик та ін. ; за заг. ред. І. Безклубого. Київ : Грамота, 2014. 416 с.

Анотація

Рим Т. Я. Цивільно-правова відповідальність учасників інвестиційних відносин у будівництві: загальнотеоретичний аспект. – Стаття.

Стаття присвячена аналізу особливостей цивільно-правової відповідальності в інвестиційній сфері будівництва. Зазначається, що підставою настання цивільно-правової відповідальності є невиконання або неналежне виконання інвестиційного договору. Особливість договірних відносин у коментованій сфері сфокусована на фінальному результаті інвестиційної діяльності – введення в експлуатацію завершеного будівництвом об'єкта.

Автор наводить різноманітні думки вчених-цивілістів стосовно понять захисту суб'єктивних цивільних прав, охорони цих прав, охоронюваного законом інтересу, неналежного виконання зобов'язання.

У статті обґрунтовується, що під порушенням права потрібно розуміти такий його стан, за якого воно зазнало протиправного впливу зі сторони порушника, або ж порушення права спричинило позбавлення потерпілого можливості здійснити своє право.

Зазначено, що особливістю договірних відносин в інвестиційній сфері будівництва є наявність різних видів договорів, що ведуть до реалізації основної мети

інвестора – спорудження об'єкта. А тому порушення договірних зобов'язань одним з учасників інвестиційних відносин може порушити цивільне право іншого суб'єкта. Причому якщо такі суб'єкти не перебувають у прямих зв'язках між собою, то не можуть застосувати заходи впливу у вигляді цивільно-правових способів захисту.

Крім того, автор підкреслює, що для захисту учасників інвестиційної діяльності можна використовувати цивільно-правові способи захисту, передбачені цивільним законодавством, а також засоби, погоджені сторонами інвестиційних договорів, які не суперечать закону. Автор підтримує позицію, що потрібно розмежовувати такі поняття, як способи захисту і заходи (міри) відповідальності.

Ключові слова: цивільно-правова відповідальність, інвестиційний договір, порушення зобов'язань, цивільно-правові способи захисту, засоби юридичної відповідальності.

Summary

Rym T. Ya. Civil liability of participants in investment relations in construction: general theoretical aspect. – Article.

The article is devoted to the analysis of features of civil liability in the investment sphere of construction. The basis for the occurrence of civil liability is non-performance or improper performance of the investment agreement. The peculiarity of the contractual relations in the commented area is focused on the final result of the investment activity – the commissioning of the completed facility.

The author gives various opinions of civilian scientists on the concepts of “protection of personal civil rights”, “protection of these rights”, “legally protected interest”, “improper performance of obligations”.

The article substantiates that a violation of the law should be understood as a state when the violator unlawfully influenced it, or the violation deprived the victim of the opportunity to exercise his right.

The peculiarity of contractual relations in the investment sphere of construction is the presence of different types of contracts that lead to the realization of the main goal of the investor – the construction of the object. Therefore, breach of a contractual obligation by one of the participants in the investment relationship may violate the civil law of another entity. However, if such entities are not in direct contact with each other, they cannot apply measures of influence in the form of civil remedies.

Besides, the author emphasizes that civil remedies provided by civil law can protect the participants of investment activities, as well as means agreed by the parties to investment agreements, which do not contradict the law. The author supports the position that it is necessary to distinguish between such concepts as methods of protection and measures (measures) of responsibility.

Key words: civil liability, investment agreement, breach of obligations, civil remedies, remedies.